

5. Грічук О. Проблеми фактичних шлюбних відносин у Сімейному кодексі України / О. Грічук // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 12. – С. 48–49.
6. Драгневич Л. Конкубінат у Сімейному праві України / Л. Драгневич, Е. Фурса // Юридическая практика. – 2004. – № 4. – С. 21–22.
7. Суворов Н. С. О гражданском браке / Н. С. Суворов // Временник Демидовского юридического лицея [Книги 43–44]. – Ярославль : Типо-лит. г. Фальк, 1887. – 93 с.
8. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву / М. В. Антокольская. – М. : Юрист, 1995. – 120 с.
9. Юридические факты в советском семейном праве / [В. И. Данилин, С. И. Реутов]. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 156 с.
10. Короткова Л. П. Семья – только в рамках закона / Л. П. Короткова, А. П. Вихров // Правоведение. – 1994. – № 5–6. – 160 с.
11. Босанац М. Внебрачная семья / М. Босанац ; под ред. Н. М. Ершовой ; пер. с сербохорват. – М. : Прогресс, 1981. – 297 с.
12. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов: Буржуазный век / Э. Фукс ; пер. с нем. – М. : ТЕРРА-TERRA ; Республика, 1996. – 328 с.

Надійшла до редколегії 26.05.2010

УДК 347.92

С. С. БИЧКОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Київського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА

Досліджено окремі аспекти юридичної природи інституту цивільного процесуального правонаступництва, зокрема порядок вступу у цивільну справу правонаступника, ускладнення, які виникають у позовному провадженні у зв'язку з цим, цивільний процесуальний правовий статус правонаступника тощо.

БИЧКОВА С. С. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВОПРЕЕМСТВА

Исследованы отдельные аспекты юридической сущности института гражданского процессуального правопреемства, в частности порядок вступления в гражданское дело правопреемника, осложнения, которые возникают в исковом производстве в связи с этим, гражданский процессуальный правовой статус правопреемника и т.п.

BYCHKOVA S. SEPARATE ASPECTS OF PROCEDURAL LEGAL SUCCESSION

Separate aspects of legal essence of civil procedural legal succession institution, particularly the order of legal successor's accidence into civil case complications that appear in this connection in action proceeding civil procedural legal status of successor etc. are researched.

У разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу, тобто має місце цивільне процесуальне правонаступництво.

Поряд з іншими інститутами цивільного процесуального права інститут процесуального правонаступництва не позбавлений суперечливих та неоднозначних моментів, має як нерозтлумачені норми, так і прогалини у правовому регулюванні, у зв'язку із чим привертає увагу вчених-процесуалістів.

У різні часи питання цивільного процесуального правонаступництва досліджували

С. В. Васильєва, П. Ф. Єлісейкін, В. В. Комаров, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Ю. С. Червоний, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян тощо. Утім, роботи вищезазначених науковців присвячені здебільшого визначенню поняття процесуального правонаступництва, а також дослідженню підстав матеріального правонаступництва, які спричиняють правонаступництво процесуальне. При цьому досі залишаються поза увагою представників правничої громадськості такі проблемні аспекти, як-от: порядок вступу у цивільну справу правонаступника; ускладнення, які виникають у позовному провадженні у зв'язку із цим; цивільний процесуальний правовий статус правонаступника тощо.

Викладене і зумовлює **актуальність** теми даної наукової статті, метою якої є дослідження указаних аспектів юридичної природи

інституту цивільного процесуального правонаступництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 ЦПК України правонаступник сторони або третьої особи залучається до участі у справі у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір. При цьому, вступаючи у цивільний процес, особа повинна підтвердити своє правонаступництво, наприклад, надати свідоцтво про право на спадщину, передавальний акт (у разі злиття, приєднання та перетворення юридичної особи) або розподільчий баланс (у випадку поділу юридичної особи) тощо.

Слід враховувати, що при правонаступництві можлива зміна кількісного складу суб'єктів матеріального правовідношення. Тому одну особу, яка вибула із процесу, може замінити кілька її правонаступників, а отже, виникне процесуальна співучасть (ст. 32 ЦПК України); або, навпаки, кілька осіб-правопередників можуть бути замінені одним їх правонаступником.

Вступ правонаступника в цивільну справу є можливим на будь-якій стадії цивільного судочинства, тобто на тій стадії, на якій правопередник вибуває із справи. Однак час вступу в цивільний процес правонаступника прямо впливає на обсяг його прав та обов'язків.

Так, якщо правопередник помер у проміжок часу від ухвалення рішення до набрання ним законної сили, саме суд першої інстанції повинен допустити до участі у справі правонаступника, і тоді до нього перейде право апеляційного оскарження судового рішення [1, с. 480].

Якщо ж рішення суду першої інстанції набрало законної сили, вступ у цивільний процес правонаступника не має подальшого сенсу без поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, адже відповідно до ст. 324 ЦПК України предметом касаційного оскарження можуть бути виключно рішення та ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку. У такому випадку правонаступник має поновити пропущений ним строк для апеляційного оскарження, звернувшись з відповідним проханням до суду першої інстанції, і в разі позитивного результату – оскаржити відповідне судове рішення в порядку апеляційного провадження, а потім, якщо така необхідність залишатиметься, – звернутися з касаційною скаргою до Верховного Суду України.

Хоча у ч. 1 ст. 37 ЦПК України і зазначено,

що «суд залучає до участі у справі правонаступника», потрібно зауважити: примушування до вступу в справу правонаступника позивача або третьої особи суперечить принципу диспозитивності. Як слушно зауважив Д. М. Чечот, вступати або не вступати в справу залежить винятково від волі правонаступника [2, с. 95].

У зв'язку із цим, вважаємо, що заміна позивача або третьої особи правонаступником має відбуватися тільки за наявності згоди останнього на таку заміну і на вступ у цивільний процес. Заміна ж відповідача, який вибув із процесу, правонаступником відбувається незалежно від згоди останнього.

Із цього приводу в юридичній літературі було висловлено таку думку: «Якщо наступництво у матеріальних правах мало місце на стадії апеляційного та касаційного проваджень або при виконанні судового рішення, то процесуальне наступництво відповідача не може здійснюватися без його згоди, оскільки рішення фактично виносилося без участі у судовому процесі правонаступника» [3, с. 177].

Аналіз норм цивільного процесуального законодавства України дозволяє нам погодитися з відповідним висновком. Стадія цивільного процесу, на якій відбувається вступ у справу правонаступника відповідача, не впливає на необхідність отримання його згоди. Будучи правонаступником у матеріальних правовідносинах, у цивільному процесі правонаступник відповідача «успадковує» всі дії, вчинені до його вступу у справу правопередником, які є для нього обов'язковими так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він змінив (ч. 2 ст. 37 ЦПК України). Отже, той аргумент, що «рішення фактично виносилося без участі у судовому процесі правонаступника», жодним чином не обґрунтовує необхідності отримання згоди правонаступника відповідача під час його залучення до участі у справі. Ще раз акцентуємо: заміна відповідача, який вибув із процесу, правонаступником відбувається незалежно від згоди останнього.

У цьому контексті існують і змістовно інші думки. Так, коментуючи відповідний аспект, А. О. Мельников зазначає: залучати в справу правонаступника відповідача можна лише за згодою на те позивача. Тільки позивач повинен вирішити, чи судитися йому із правонаступником відповідача, чи ні [4, с. 152].

Відповідна позиція видається нам нераціональною, такою, що порушує принцип економії часу та зусиль суду, адже загалом для позивача немає різниці, з кого отримати задоволення своїх вимог – з первісного відповідача

або з його правонаступника, за винятком тих зобов'язань, які нерозривно пов'язані з особою. Проте указаний вид зобов'язань не передбачає правонаступництва і в матеріальному праві, а отже, у цьому випадку процесуальне правонаступництво також не виникає. Якщо ж позивача настільки не задовольняє особа правонаступника відповідача, що позивач не хоче отримати задоволення своїх вимог за його рахунок, він має право відмовитися від позову.

У ч. 1 ст. 37 ЦПК України мова безпосередньо йде лише про можливість заміни сторони чи третьої особи у справах позовного провадження. Однак, вважаємо, положення відповідної норми можна також поширювати на заявників і заінтересованих осіб у справах окремого провадження, на заявника (стягувача) і боржника у справах наказного провадження, звичайно, за умови, що відповідні правовідносини допускають правонаступництво. Крім того, не повинна виключатися можливість застосування інституту процесуального правонаступництва стосовно органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ч. 1 ст. 45 ЦПК України).

Правова норма, закріплена у ч. 1 ст. 37 ЦПК України, дозволяє суду здійснити заміну сторони або третьої особи з власної ініціативи. Хоча, на наш погляд, згідно з принципом диспозитивності суб'єктами відповідної ініціативи можуть бути й особи, які беруть участь у справі, а на стадії виконавчого провадження – державний виконавець (з власної ініціативи або за заявою сторони) або сама заінтересована сторона (ст. 378 ЦПК України, ч. 4 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження»).

Деякі автори розширюють коло суб'єктів, які можуть бути ініціаторами вступу у справу правонаступника. Так, І. А. Приходько пише: «Зміна, однак, не виключена й за заявою особи, що не бере участі у справі, – правонаступника сторони, заінтересованого у вступі замість неї у процес, що триває, – хоча процесуально така можливість ніяк не врегульована» [5, с. 36].

Певною мірою з такою позицією можна погодитися, хоча правонаступник сторони не є учасником цивільного процесу і не належить до кола осіб, які беруть участь у справі, а отже, не наділений жодними процесуальними правами та обов'язками. У нього відсутня будь-яка процесуальна можливість впливу на хід розгляду та вирішення цивільної справи, але йому потрібно якимось чином вступати у справу, якщо його не будуть залучати до участі

у цивільній справі за ініціативою інших осіб. Однак І. А. Приходько як ініціатора відповідної заміни називає тільки правонаступника сторони, не згадуючи, зокрема, правонаступників третіх осіб, які також є потенційними правопопередниками в цивільному процесі.

Вище уже відзначалося, що правонаступник завжди продовжує участь у справі правопопередника і до нього переходять усі процесуальні права та обов'язки, що належали особі, яка вибула із цивільного процесу. Як слушно зауважив О. Ф. Козлов, «правонаступники набувають усіх реальних, не здійснених і не виконаних їх правопопередниками на момент вступу у справу прав та обов'язків» [6, с. 69].

Оскільки правонаступник продовжує участь у процесі правопопередника, то всі дії, у тому числі розпорядчі, вчинені у процесі правопопередником до вступу у справу правонаступника, є обов'язковими для останнього, що правда, лише тією мірою, якою вони були обов'язковими для правопопередника (ч. 2 ст. 37 ЦПК України). Тому правонаступник не може мотивувати свої вимоги тим, що він не брав участі у справі або що він не погоджується із діями правопопередника.

Таким чином, на відміну від правонаступництва у матеріальному праві, цивільне процесуальне правонаступництво завжди є загальним, універсальним і виключає можливість одночасної участі у справі (щодо конкретної позовної вимоги) і правопопередника, і правонаступника. Проте, з цього приводу у юридичній літературі можна зустріти й поодинокі протилежні думки. Так, Д. Б. Абушенко пише: «При відступленні частини вимоги до набувача частини вимог у порядку процесуального правонаступництва переходять від початкового позивача ті процесуальні права та обов'язки, які стосуються відступленої вимоги. Такий підхід щодо трансформації первісного позову та сингулярного процесуального правонаступництва при відступленні вимоги повністю застосовне й до випадків переведення боргу» [7, с. 102].

Із такою позицією ми не погоджуємося. Дійсно, при відступленні права вимоги до набувача частини вимог переходять лише ті процесуальні права та обов'язки, які стосуються тієї частини вимог, що передається. При цьому Д. Б. Абушенко забуває, про те, що до правонаступника переходять усі процесуальні права та обов'язки позивача або третьої особи щодо цієї частини вимог. У цьому контексті правильно вказує С. А. Іванова: «До особи, що замінила позивача або відповідача,

які вибули, наприклад, у зв'язку з переведенням боргу або вимоги, переходять усі процесуальні права та обов'язки» [8, с. 130].

Відступлення лише частини вимог опосередковує сингулярне правонаступництво в матеріальному праві, що, у свою чергу, тягне правонаступництво в цивільному процесі, яке завжди є загальним, адже, ще раз наголосимо, від правопопередника до правонаступника переходять усі процесуальні права та обов'язки щодо цієї частини вимог. На нашу думку, Д. Б. Абушенко помилково ототожнив правонаступництво в матеріальному праві як підставу для здійснення процесуального правонаступництва з останнім, що і призвело до неправильної юридичної кваліфікації автором відповідних суспільних відносин.

Цивільне процесуальне законодавство України детально не регламентує процедури розгляду судом питання щодо вступу у справу правонаступника, а визначає тільки, що відбувається з провадженням у справі у цьому випадку.

Так, якщо підставою процесуального правонаступництва є смерть фізичної особи, оголошення її померлою, злиття, приєднання, поділ або перетворення юридичної особи, то суд зобов'язаний зупинити провадження у справі до залучення до участі у справі правонаступника (пункти 1, 2 ч. 1 ст. 201, п. 1 ч. 1 ст. 203 ЦПК України). Ці самі підстави зумовлюють і обов'язкове зупинення виконавчого провадження (п. 1 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження»).

Вважаємо, що після вступу у справу правонаступника згідно з ч. 3 ст. 204 ЦПК України провадження у справі має проводитися, адже відповідно до ч. 2 ст. 37 ЦПК України усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив.

У випадках же, коли спірні правовідносини не допускають правонаступництва, смерть фізичної особи та ліквідація юридичної особи є підставою для закриття провадження у справі (пункти 6, 7 ч. 1 ст. 205 ЦПК України), а також для закінчення виконавчого провадження (п. 3 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про

виконавче провадження»).

Із приводу залучення правонаступника суд постановляє ухвалу (хоча про це прямо у законі не зазначено), яка не підлягає апеляційному оскарженню окремо від рішення суду. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 293 ЦПК України оскаржувати окремо від рішення суду можна лише ухвалу щодо заміни сторони виконавчого провадження.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1) заміна позивача або третьої особи правонаступником має відбуватися тільки за наявності згоди останнього на таку заміну і на вступ у цивільний процес. Заміна ж відповідача, який вибув із процесу, правонаступником відбувається незалежно від згоди останнього;

2) положення, закріплене у ч. 1 ст. 37 ЦПК України, слід поширювати також на заявників і заінтересованих осіб у справах окремого провадження, на заявника (стягувача) і боржника у справах наказного провадження, за умови, що відповідні правовідносини допускають правонаступництво. Крім того, інститут процесуального правонаступництва може застосовуватися за аналогією стосовно органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб;

3) на підставі принципу диспозитивності цивільного судочинства ініціаторами здійснення заміни сторони або третьої особи можуть бути, крім суду, також особи, які беруть участь у справі, державний виконавець (з власної ініціативи або за заявою сторони) або сама заінтересована сторона, якщо правонаступництво має місце на стадії виконавчого провадження, хоча відповідним правом має бути наділений і сам правонаступник.

Інші проблеми, пов'язані з дослідженням юридичної природи процесуального правонаступництва у цивільному процесі України (зокрема визначення поняття процесуального правонаступництва, а також дослідження підстав матеріального правонаступництва, які спричиняють правонаступництво процесуальне), що існують у теорії і на практиці, виходять за межі даної статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Література

1. Цивільний процес України: Академічний курс : підручник / [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Вид. Фурса С. Я., 2009. – 848 с.
2. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1969. – 191 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / [за заг. ред. С. Я. Фурси]. – К. : Вид. Фурса С. Я., 2006. – 912 с.
4. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А. А. Мельников. – М. : Наука, 1969. – 248 с.

5. Приходько И. А. Доступность правосудия в гражданском и арбитражном процессе: Основные проблемы / И. А. Приходько // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве. – М. : Лиджист, 2001. – С. 12–41.

6. Гражданский процесс : учебник / [отв. ред. Ю. К. Осипов]. – М. : БЕК, 1995. – 462 с.

7. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В. И. Радченко. – М. : Норма, 2004. – 737 с.

8. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2006. – 784 с.

Надійшла до редколегії 12.07.2010

УДК 347.453(477)

О. В. МОРОЗ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

навчально-наукового інституту права, економіки та соціології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ОРЕНДОВАНОГО МАЙНА

Проаналізовано проблематику відновлення орендованого майна. Схарактеризовано обов'язки з проведення капітального, поточного ремонту та поліпшень майна, що передається у найм.

МОРОЗ О. В. ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ОРЕНДОВАНОГО МАЙНА

Проанализирована проблематика восстановления арендованного имущества. Охарактеризованы обязанности по проведению капитального, текущего ремонта и улучшений имущества, которое передаётся в найм.

MOROZ O. PECULIARITIES OF LEASE PROPERTY RENEWAL

Problems of lease property renewal are analyzed. Commitments on conducting capital routine repairs and improvements of property that is given into the lease are characterized.

Під час укладання договору найму в наймодавця та наймача виникають ряд прав та обов'язків пов'язаних із майном, що передається у найм, зокрема, і обов'язок щодо відновлення даного майна.

Проблематика прав та обов'язків сторін за договором досліджувалася ученими-юристами у різних аспектах. фундаментальні дослідження в цій сфері були проведені М. І. Брагінським, В. В. Вітрянським [1], І. Б. Новіцьким, Л. О. Лунц [2], Ф. І. Гавзе [3], О. А. Красавчиковим [4] тощо. але проблематика обов'язків сторін щодо відновлення орендованого майна не досить висвітлена, є достатньо актуальною та потребує подальшого вивчення, що і є **метою** нашого дослідження.

На наймача покладається обов'язок щодо відновлення орендованого майна. Способом відновлення орендованого майна є ремонт. Мета проведення ремонту орендованого майна полягає в підтримці його у такому стані, при якому воно може бути використане за цільовим призначенням. При ремонті відновлюються втрачені властивості майна. Проведення ремонту не пов'язане з конструктивними змінами в майні, які мають місце при проведенні поліпшень, хоча і змінює його до пев-

ної міри, наприклад, покращується стан орендованого майна і його зовнішній вигляд. У тому ж випадку, якщо при проведенні ремонту мають місце конструктивні зміни в орендованому майні, що підвищують ефективність його використання, ідеться про поліпшення майна разом з ремонтом.

Як слушно зазначає М. Г. Проніна, «при здійсненні ремонту, як і при здійсненні поліпшень, наймач несе певні витрати, але в першому випадку ці витрати спрямовані на підтримку майна в схоронності, в такому стані, який забезпечує його звичайне, нормальне використання. У результаті ремонту відновлюються його колишні якості, що втрачаються в процесі зношення тоді як в результаті внесених змін, що мають характер поліпшень, майно набуває нових, додаткових якостей, що не змінюють його призначення, але що підвищують його цінність і ефективність використання» [5, с. 136].

Оскільки амортизаційні відрахування на орендовані цілісні майнові комплекси залишаються в розпорядженні орендаря, то й відновлення цих об'єктів оренди здійснюється орендарем шляхом використання амортизаційних відрахувань на орендоване майно.

Необхідно відзначити, що згідно з абз. 2 ч. 3